

Епископ Атанасије (Јевтић)

О АПОФАТИЧКОМ И КАТАФАТИЧКОМ БОГОСЛОВЉУ

Излагање на промоцији часописа „ЛУЧА“ посвећеног Св. Дионисију Ареопагиту, Никшић, Философски факултет, 17. децембра 1992.

Апофатичко и катафатичко богословље је тема којој, у овој нашој ситуацији, заиста вреди посветити посебну пажњу.

Одмах на почетку треба нагласити да термини негативна и позитивна теологија, који су пренети са Запада, нису добри ни тачни, Боље је рећи: изрично и одречно богословље, или остати при грчким терминима апофатичка и катафатичка теологија. И једно и друго значе: богословље које се да и оно које се не да исказати, тј. изразиво и неизразиво богословље. Јер, кад кажемо реч негативна теологија, ми тада, осим што употребљавамо латинску реч, дајемо тиме и једну другу конотацију, као и када употребимо израз позитивна теологија, то има позитивистичку конотацију, типичну за западни рационализам, за схоластику или неку другу мртву логику.

Рекох да у овој нашој данашњој ситуацији, вреди говорити на тему о апофатички и катафатички. Зато што се ми, као православни народ, налазимо данас управо у једном апофатичком стању, када сва наша исказивања и објашњавања западном свету једноставно до њих не допиру или од њих неће или не могу да буду схваћена. Као да нас свет не слуша, нема уши да чује, зато што је Запад изразито катафатички, позитивистички, а према нама негативистички (не и апофатички), осим ретких изузетака. Ми њима на Западу, у Европи и Америци, не можемо да наш проблем ни објаснимо ни искажемо, а они нас и без тога не могу и неће да схвате. Наравно, то не правда наше политичке вође да раде све ово што нам раде, јер и они су, нажалост, типична копија западног мртвог позитивизма и аутократије, тачније аутаркије, сами су себи довољни и собом самозадовољни, дакле затворени и ограничени, а то управо и јесте сушта супротност апофатички Православља, која је сва у отворености и слободи, тј. несамозатворености општења (личног заједницења) и љубави. Љубав и јесте срж апофатичке и катафатичке.

Европски Запад нас православне не може да разуме и схвати, јер су наша вера и битовање, не само данас, апофатички, а апофатика захтева велики интелектуални и још већи духовни напор и подвиг. Наше данашње стање, скоро сва наша историја јесте апофатичко. Ми смо својеврсни парадокс-чудо историје, као што је то и библијски народ, као што је то и Црква Христова. Американци ће, знам, одмах рећи: „Нас не интересује историја“, јер они су позитивисти и прагматисти, док права историја није само прагматика, него и парадокс, и чудо, и драма и трагика. Јер може бити истовремено и пропаст и спасење. Зато што не знају историју, Американци и муслиманско-хрватски антиправославци у Босни и Херцеговини називају нас Србе „агресорима“, али не могу да одговоре на питање: како су то Срби агресори када су ти Срби најстарији народ и кад бране своју вековну отаџбину, своје куће, цркве и гробља, своје историјско и духовно биће? Ако је ико у Босни и Херцеговини агресор, онда је то Изетбеговић и његова муслиманска компанија, јер су управо они резултат петовековне турске агресије у Босни и Херцеговини. Босна и Херцеговина, земља Светог Саве и Немањића манастира и кроз векове православних Исповедника и Мученика за Христа и Православље, апофатична је за позитивистички Запад и агресивни Ислам, па је зато и тешка за разумевање и поимање, али и за покоравање и окупацију.

Да наведемо сада неколико примера из живота који нам ближе указују, шта је у Православљу апофатика и катафатика, које је најбоље не раздвајати, јер се о Богу и може и не може говорити. Живи Бог се и да и не да исказивати и описивати, и та, да тако кажемо, дијалектика (разрече, у свом првобитном значењу) није нека интелектуална егзибиција, него сведочење из живог искуства људским умом и језиком да Бог Живи и Истинити увек надмаша људски ум и реч, као Несхватљив и Неизразив („Акаталиптос" и „Анекфрастос"), али да се Он Исти јави и јавља и да зато може бити виђен и апофатички исказиван.

Први пример: Моју мајку, покојну Савку ја могу описивати али је не могу исказати. Нема те књиге у коју би неко могао да пренесе моју мајку и да описом исцрпи моје живо искуство општења с њом и љубави што смо са њом имали и имамо. Јер, најпросто, како би рекао Достојевски, живот је сири од логике. И хвала Богу! Сецам се, имао сам само једну фотографију моје мајке, са њене лице карте, па сам у Атини хтео да је увеличам и умножим. Фотограф ми је урадио неколико слика величине разгледнице, а једну већу је узео па је, због избледелости црта на фотографији, мало ретуширао. Кад сам видео ту наизглед „јаснију" слику, рекао сам да то висе није моја мајка, онаква какву памтим и носим у срцу и у оцима. Према томе, покусај фотографа да на избледеле црте старе фотографије, која је била у извесном смислу апофатична, дода своју катафатику, удаљио је слику од стварности.

Други битан пример: Зашто у Новом Завету имамо четири Јеванђеља, и зашто се она зову по Јовану, по Марку, а не нпр. Јованово Јеванђеље? Ево скоро два века убише се западњачки теолози, нарочито протестантски, да то објасне, и онда стварају читаве теорије. А проблем је врло једноставан. Наиме, нису се ни Јован ни Марко, ни други Јеванђелисти, договорили о свом искуству Исуса Христа, о свом виђењу и доживљају Господа Христа. Јеванђеље се зове по Јовану зато што је апостол Јован, као лични ученик Христов, доживео Христа онако како Га је доживео и потом делимично али верно пренео на хартију тај свој доживљај (види Јованову Посланицу, гл. 1, стих 1-3). Апостол Марко који највероватније није видео Христа, (сем можда у Марко 14,51), описао је Христа онако како је чуо од осталих Апостола, нарочито Петра и Павла. Хвала Богу да имамо четири лична сведочења непосредних и посредних ученика Христових о Њему као Богочовеку и Спаситељу, јер то њихово сведочење из живог искуства далеко је важније од сваке систематски написане књиге о Христу (попут нпр. Папније).

Зато су Јеванђеља апофатична и не могу бити претворена у једну позитивистичку књигу, макар да у њима има итекако катафатике, тј. тачних података и непатворене Истине Божије и људске. Теолози Запада, као позитивисти, не могу да схвате да Јеванђеље, као врхунац записаног Откривења јесте јединствено и непоновљиво лично сведочење (1 Јованова 1,1; 2 Петрова 1,16-21), и у томе је његова непатворена и незаменљива вредност. Наиме, не може ничија друга прича о мојој мајци заменити моје искуство, нити такође моја прича о мојој рођеној мајци може заменити саму моју мајку. Зато је од Јовановог Јеванђеља важнији сам јеванђелист Јован, и још важнији Живи Христос о Коме Јован сведочи у Јеванђељу. Ето, управо то и јесте православна апофатика и катафатика. Јованово сведочење, и других Јеванђелиста, али нарочито Јована Богослова, о Христу Оваплоћеном, јесте истовремено и апофатичко и катафатичко, и зато је православно јеванђелско богословље и апофатично и катафатично.

Коришћење оба ова богословља, и изричног и одречног, исказивог и неисказивог, изрецивог и неизрецивог, знаци слободу и отвореност православне теологије према великој Тајни Бога живог и Истинитог, Који нам се открива не да би Га описали, тј. схватили, поседовали, сместили и ограничили у наше појмове и речи, него да би с Њиме општили и живели у заједници богочовечанске слободе и љубави. Апофатички карактер православног богословља није неко бежање у „мистику", него ослобађање људског ума и речи за висе,

божанске и богочовечанске реалности, за проширивање и уздизање човека у живо општење са Богом Живим и нас Ослобађајућим.

Православна апофатика сведоци управо о том зивом општењу и искуству заједништва с Богом Који је Живот, Истина, Заједница, Слобода, Љубав. Меса Селимовић у свом роману „Дервиш и смрт“, на почетку цитира једну реченицу из Корана: „Човјек је са Алахом увијек у губитку“. Ми хришћани на то кажемо да са Мухамедовим Алахом човек и јесте увек у губитку. Једноставно зато, што тај господин Алах нити се стварно јавио Мухамеду нити се уопште јавља, нити ће се икад јавити човеку, ни сад ни у вечности. Једино се Живи и Истинити библијски Бог, Бог Аврамов и Исаков и Јаковљев, Бог Пророка и Апостола библијских и црквених Јавио и јавља свету и човеку — Бог Који је Исус Христос, Син Божији који је постао Син Човечји, историјска Личност и стварност, истовремено апофатичка и катафатичка. То је Бог Који сусреће Човека својим Откровењем (= откривањем и јављањем), али и Који истовремено окреће лиће Своје и тако зове човека да иде за Њим, да би у том човековом тражењу, трагању за Христом, увек и изнова откривао не само Бога Живога и Истинитог, него и Човека живога и истинитог. Ово није оно сто поједини философи сматрају: да увек треба „питати“, „сумњати“, „философија је постављање питања“ итд. У овом случају, православни хришћанин поставља контрапитање философима: Да, али шта онда? Пре свега, то је једна догма коју су поставили скептици и софисти, јер само питање је већ пола штава, или већ заузети штав. Није ни штав. Али, наша питања су најчешће затворена. Зато се Бог не јавља често.

Кад је Васа Пелагић поставио Богу ултиматум да му се јави до прекосутра увече, Бог се наравно није јавио. Није Бог мачка коју уштинеш па те огребе! Пелагић, да је био имало дубљи човек, помислио би: „Ау, ала ме Бог надмудрио и надиграо!“ Бог нема потребе да на наша философска питања и категорије одговара, нема Он одбрамбени, апологетски штав. Јер Бог је слободан, а слобода и јесте апофатика.

Јов је имао три чисте да Богу каже: „Где си, Господе, појави се“. А кад се Бог појавио прешао је у контранапад: „Стани мирно, шта си се распекмезио, сад ћу ја тебе да питам! Где си ти био кад сам ја стварао свет? Опаши се ако си човек, и одговарај!“ Чекај, човече, Јов се у црвима распада, неправду му Бог нанео, и сад му још поставља питања?! Али, Јов реагује као сваки прави човек. Њему је било довољно да се Бог појави да би се он утешио. Не због тога што га Бог убеђује својим одговором, већ због тога што је Јов као уцвело дете кад му се појави мајка. Нема везе шта ће му она рећи и шта ће му дати - мајка је над њим, нема више проблема! То је апофатика - то не шта је у речи, у појмове. То је лични сусрет.

Запад је логичан, конзистентан. „Нови поредак који они припремају биће невероватно рационалан. Али, све што је рационално крајње је тоталитарно. Рационално је опасно. Ако ви спроведете тоталитарно васпитање кроз педагогију, политику, морал, етику, ви сте неслободни и нехумани. Где ћу се ја, грешник, појавити пред једном таквом тоталитарном правдом? Никола Милошевић је једном давно на једној трибини устврдио да је главни проблем помирити Божију свемоћ и Божију милост. Ја сам му тада казао. „Господине, то је Вас проблем - Бог са тим нема ништа! Нема Он тај конфликт између своје свемоћи и милости. То су фикције које смо ми Њему покушали да припишемо. То су претензије разума“. Бог је Живи Бог. Запад је и у теологији тоталитаран. Зато је и несхватљиво оно што није логично, рационално. Пијетистичка мистика итекако сарађује са логиком. Ја сам био запањен сазнањем на једном зивом примеру како може Немац да буде крволочан и да у ишто време воли Бетовену музику. Немци имају мистичаре, али су тежак народ. Слободе ту нема. А апофатика је слобода.

Бог који се Мојсију јавио под Синајем произвео је биће, а не: Он је резултат бића. То је врло важно. То је та православна онтологија која даје примат личности над бићем. Наравно да нема личности необићене, као што нема ни бића, суштине која није уличностњена. Тројица је то: Божија суштина и Божије личности су уравнотежене, оне су отприлике једнаке вредности. Онтолошки, ради јасноће (а то је апофатика) даје се примат личности, Тројици над оном суштином у Богу. То је разлика између Православља и Римокатолицизма.

И немојте да нам подмећу наси неписмени филолози (цак и академици) да је правилно казати Тројство и да ми говоримо Христ. Подвала је то да нам враћају ствари са Запада које су суптилна издаја вере. Није ишто Тројство и Тројица. Тројство су три својства једне исте ствари. Тројица је - Њих Тројица. То је предност личности над бићем. Но, то не знаци да је личност небихна, ванбихна, надбихна, али знаци да она није у оковима бића. Биће је тоталитарно, оно је природно. А Божански натурализам је ишто тако опасан као и материјалистички, или свеједно који, философски. А апофатика је ослобађање од тога. Ја не бих хтео да дам предност емоционалном, јер и пијетизам је ишто тако опасан. Савез пијетизма и рационализма је ништа мање тоталитаран. Нема греха - нема слободе, господо! Кад су комунисти позивали на соцреализам, један нас сликар је говорио: „Ма, дајте нам право да грешимо, за име Божије, грешници смо"! У томе има вапаја људског. Није грех оправдање Божије да би после био милостив, већ је грех аргумент да је човек слободан. Какав је то Бог који ће седети и говорити „Несрећници, пеците се" или „кувајте се"!

Грех је само могућност другачијег избора и остварење тог избора, могућност слободе, односно пројава слободе. Аргумент слободе. Бог је, пре свега, слободна личност и нема тог закона, категорије, силе, пута који би га присилио да то не буде. Да, знаци, обавезно из њега извучеш ону силу коју је она зена извукла из Христа дотакнувши Му руком хаљине. Она је силу извукла контактом вере. Христос је хтео да на фини начин открије Апостолима да се та зена вером дотакла, да вера има кључеве. А вера је љубав. То је тај избор. А избор је слобода. Ми смо као народ још увек на терену слободе, иако ту слободу скупо плаћамо. Можда ћемо бити искасапљени, али нема логике која ће нас присилити да се слободе одрекнемо. Запад је тоталитаран јер би хтео да нас присили на то. Присила постоји иза логике, постоји иза разума и истина кад би била присила постала би неистина, била би тоталитарна. Шта ја имам од истине ако она мене као личност прегази? Истина је тенк, господо! Ја Слободану Милошевићу никад не могу опростити што је на београдску децу извео тенкове. Макар шта урадио, то само тоталитарац може. Нек иде с милим Богом! Таква истина не треба ми! Зато је један Достојевски могао да каже: „Шта ће ми истина ако она није Христос"?

У књижевним делима Достојевског ниједна личност није негативна осим Ставрогина у „Злим дусима". Он је трагичан јер је сам себе онеспособио. Њему тамо неко каже: „Ти нећеш да верујеш да можеш да верујеш". Ту је смрт! Иван Карамазов није негативна личност. Он се, као и остале личности код Достојевског игра идејама. То су, у ствари, идеје Достојевског. Али, идеје су као екран да се провери личност. Достојевски не стоји ни иза једне од тих идеја, он стоји иза личности. Иван Карамазов би, кажу, у плановима за даљу дораду романа, био позитивна личност, а Аљоша би отишао у свет и постао грешник, да би у некој трећој фази вероватно постао покајник. Али не „покајник" Добрицин (Ћосић), јер то је једна страсна злоупотреба традиције. Можда је Ћосић велики писац, али његова дела су управо скретање на ово што сада имамо: да злоупотребљавају све - од Светог Саве до Његоша. Нема то благе везе са нашом традицијом. Људи који у Бога Живога не верују не могу од Светог Саве извући ништа осим карикатуру. Нема ту хлеба, нема ту соли...

То је таква злоупотреба да човеку дође да се једноставно окрене Богу и стварно оде у апофатику и каже: „Боже, још једино нас Ти можеш спасити и извући из свега овога"...